

نقش بانک استقراضی در جلوگیری از تأسیس بانک ملی و بانک آلمانی در ایران عصر مشروطه

مظفر شاهی

طرح مسئله

روسیه تزاری را به عنوان شاخص‌ترین دشمن خارجی انقلاب مشروطیت ایران می‌شناسیم. در این میان انگلیسیان متظاهر نیز صرفاً در چارچوب اهداف و سیاستهای مداخله‌جویانه خود در شئون مختلف ایران در قبال انقلاب مشروطه موضع‌گیری کردند. گذر زمان نیز به تدریج اثبات کرد که سیاستگذاران انگلیسی امور ایران هم ماهیت مخالفت و کارشکنی‌هایشان در روند انقلاب مشروطیت دست کمی از رقبای قدیمی و متحدان جدیدشان روسیه ندارد. بدین ترتیب این دو کشور به‌رغم برخی موضع‌گیریهای علی‌الظاهر ناهمگن، گام‌به‌گام و بازوبه‌بازو در انحراف و شکل‌دهی دلخواهانه تحولات دوران انقلاب مشروطیت ایران تشریک مساعی کردند. به‌رغم این تحرکات آشکارا مخالف، مشروطه‌خواهان ایران در راه پیشبرد اهداف انقلاب به اقدامات پرشماری همت گماردند که البته بسیاری از این تلاشها عمدتاً به خاطر مخالفت و کارشکنیهای روسها و انگلیسیها سرانجامی نیکو نیافت و عقیم ماند. از جمله مهم‌ترین تلاش نظام جدید مشروطه و مجلس شورای ملی که در نهایت به خاطر کارشکنی و عدم همکاری روسیه و انگلستان به شکست انجامید طرح تأسیس بانک ملی و نیز تلاش برای تشکیل شعبه یا شعباتی از بانک شرقی آلمان در تهران و برخی شهرهای ایران بود. بانکهای استقراضی و شاهنشاهی که به آن روزگار تحت پشتیبانی و حمایت‌های بی‌دریغ دولتهای روسیه و انگلستان نبض اقتصاد پولی و اعتباری و نیز تجاری ایران را در دست داشتند البته شایق نبودند مؤسسه مالی - اعتباری ثالثی موقعیت بلامنازع آنان را در شئون مختلف اقتصادی و نیز سیاسی - اجتماعی کشور مورد تهدید قرار دهد. به همین دلیل به

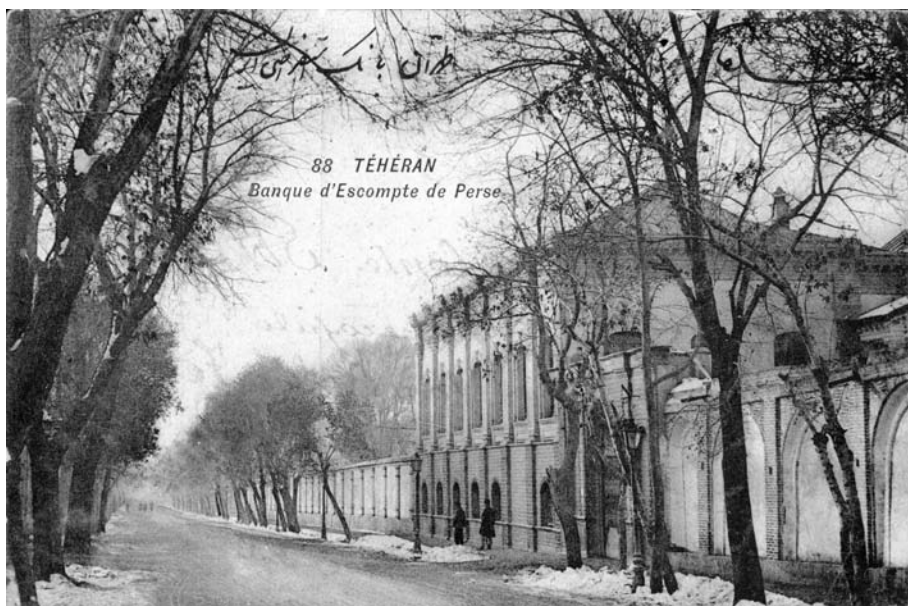

نمای بخشی از شهر تهران و بانک شاهنشاهی ایران در میدان توپخانه [۲۸۱۳-۶۱]

شیوه‌های پیدا و پنهان در راه شکل‌گیری بانک ملی و نیز شعبه بانک شرقی آلمان در ایران مانع ایجاد کردند. با عنایت به استدلال و فرضیه فوق مقاله حاضر تلاش می‌کند با نگاهی تحلیلی و تاریخی موضع مخالف و البته دشمنانه بانک استقراضی روس با طرح تشکیل بانک ملی و نیز شعبه بانک شرقی آلمان در ایران عصر مشروطه را مورد بررسی و مطالعه قرار دهد، با این توضیح که محور قرار دادن مخالفت بانک استقراضی با شکل‌گیری مؤسسات مالی مذکور به مفهوم نادیده گرفتن نقش مشابه بانک شاهنشاهی در این واقعه نیست که البته بررسی نقش بانک شاهنشاهی در عدم شکل‌گیری و توقف طرح تأسیس بانک ملی و شعبه بانک شرقی آلمان در ایران مجال دیگری می‌طلبد.

الف. موضع بانک استقراضی در برابر تأسیس بانک ملی

مدت کوتاهی پس از تأسیس مجلس شورای ملی در صدر مشروطیت هیئت دولت طرح استقراضی به مبلغ بیست کرور تومان از بانکهای شاهنشاهی و استقراضی را به

نمای بیرونی بانک استقراضی ایران در دوره قاجاریه [۳۷۹۸-۴ع]

مجلس ارائه داد، اما برخلاف انتظار دولت و دربار مجلس شورای ملی با اخذ هرگونه وامی از این دو کشور مخالفت کرده^۱ و این اقدام مجلس مقدمه‌ای برای طرح تشکیل بانک ملی در ایران شد.^۲ نمایندگان که به نتایج اسارت‌بار وامهای خارجی واقف بودند تنها راه نجات از این‌گونه بحرانها را در تأسیس بانک ملی یافتند و به دنبال آن طی جلساتی متعدد موضوع تأسیس بانک ملی در مذاکره نمایندگان مجلس شورای ملی مطرح شد.^۳ بدین ترتیب مخالفت با اخذ وام از بانکهای خارجی انگیزه لازم را به

۱. مهدی ملک‌زاده. تاریخ انقلاب مشروطیت ایران. تهران، انتشارات علمی، ۱۳۵۸. (سه جلد در یک جلد)، چاپ دوم. ص ۴۰۲ و سلام‌الله جاوید. نهضت مشروطیت ایران و نقش آزادیخواهان جهان. تهران، انتشارات دنیا، ۱۳۴۷. چاپ دوم. صص ۴۲-۴۱.

۲. کتاب آبی. به کوشش احمد بشیری. تهران، نشر نو، ۱۳۶۳. ج اول. صص ۱۳-۱۲.

۳. برای کسب اطلاعات بیشتر در این باره بنگرید به: صورت مذاکرات مجلس شورای ملی دوره اول؛ مظفر شاهی. «مجلس اول، بحرانهای مالی و طرح تأسیس بانک ملی»، فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، ویژه‌نامه مشروطیت، تابستان ۱۳۷۸.

نمایندگان مجلس داد تا طرح تأسیس بانک ملی را به جد مورد توجه قرار دهند. اما هیئت دولت که سخت دچار بحران مالی بود و از سوی دیگر تردید داشت که مجلس شورای ملی در کوتاه‌مدت بتواند بانک مورد نظر را تأسیس کرده سرمایه لازم را برای آن فراهم آورد کماکان اعتقاد داشت که تا تأسیس بانک ملی دولت ناگزیر از قرضه خارجی است. اما مجلس شورای ملی که مصمم بود بانک ملی را تأسیس کند به دولت وعده می‌داد که در آینده‌ای نه چندان دور بانک مذکور را افتتاح و پول مورد نیاز دولت را تأمین خواهد نمود^۴ و به هیئت دولت اخطار می‌کرد که بدون تصویب مجلس هیچ‌گونه امکانی برای اخذ وام خارجی متصور نیست.^۵

همزمان با این اقدامات و موضع‌گیریهای مجلس شورای ملی برخی نشریات کشور نیز در دفاع از لزوم تأسیس بانک ملی مطالبی منتشر می‌ساختند و بالاخص با برشمردن مضار و مشکلات عدیده‌ای که بانکهای شاهنشاهی و استقراضی تا آن هنگام برای کشور ایجاد کرده بودند، مجلس، دولت و مردم کشور را به همکاری و مشارکت جدی برای تأسیس بانک ملی فرامی‌خواندند.^۶ از جمله روزنامه *جل‌المتمین* طی مطلبی در این باره چنین نوشت:

یکی از منابع [تأمین پول برای دولت] بانک است. مملکتی که بانک ندارد اعتبار ندارد و زمام اختیارش در دست دولت خارجه است. چنانکه امروز اختیار دولت ما در دست بانک روس و انگلیس افتاده هر ساعت بخواهند طهران را پراز پول کرده و هر دقیقه میل کنند قحط پول در تهران می‌شود. چرخ تجارت گردش نمی‌کند مگر به قوه تجار بانک. امروز معیار پول مابه کف خارجه است. ما نمی‌توانیم پول خود را در یک قیمتی که میل و صرفمان باشد نگاه داریم، زیرا که بانک نداریم، بورس صرافیه... نداریم.^۷

همین روزنامه در مطلبی دیگر تحت عنوان «بانک ملی چه شد» با اشاره به وضعیت ناگواری که از نفوذ مالی - اعتباری بانک استقراضی در شئون مختلف کشور ایجاد شده

۴. کتاب آبی. ج اول. صص ۳۳-۳۲.

۵. تاریخ استقرار مشروطیت در ایران؛ مستخرجه از روی اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان. به کوشش حسن معاصر. تهران، ابن سینا، ۱۳۵۲. ص ۱۳۷.

۶. برای نمونه بنگرید به: روزنامه *جل‌المتمین*، سال ۱۳، ش ۳۹، ۱۵ ربیع‌الثانی ۱۳۲۵؛ سال اول، ش ۱۱۸، سه‌شنبه ۸ شعبان ۱۳۲۵؛ سال اول، ش ۱۲۱، شنبه ۱۲ شعبان ۱۳۲۵ و سال اول، ش ۱۱۷، دوشنبه ۷ شعبان ۱۳۲۵.

۷. روزنامه *جل‌المتمین*، سال اول، ش ۱۵۹، سه‌شنبه ۵ شوال ۱۳۲۵، ص ۲.

بود، خاطر نشان کرد:

... ما همه روزه می‌بینیم به در و دیوار اعلامیه چسبانیده که بانک استقراضی در فلان روز با کمال احترام لباس زنهای شما را حراج می‌کند و زینت زنانه شما را می‌فروشد ابدلاً متأثر نمی‌شوید... غیرت ملی داریم حرف؛ استقلال دولت می‌خواهیم حرف؛ حب وطن داریم و...^۸

در همان حال اعلام حمایت‌هایی هم از سوی برخی مراجع عظام و روحانیون در تأیید و لزوم تأسیس بانک ملی صورت می‌گرفت که مردم را به انحاء مختلف به مشارکت و همکاری در تأسیس این بانک فرا می‌خواندند^۹ و گاه با کمک‌های مالی به بانک در دست تأسیس مردم را در یاری رساندن مالی به آن تشویق می‌کردند.^{۱۰} مجلس شورای ملی نیز که طرح‌هایی برای تدوین نظام‌نامه بانک ملی تهیه کرده بود و گام‌هایی درباره چگونگی تأسیس و اداره بانک برداشته بود در ابتدای امر درصدد برآمد برای تهیه سرمایه مورد لزوم بانک به منابع داخلی روی آورد. به همین دلیل تمام مردم کشور برای کمک مالی به این بانک در دست تأسیس به کمک فراخوانده شدند و با انتشار اوراق مشارکت به جمع‌آوری نقدینگی و سایر اشیاء قیمتی مردم مبادرت شد.^{۱۱}

هاشم محیط‌مافی درباره طرح مجلس شورای ملی جهت گردآوری پول از مردم کشور و نیز میزان استقبال مردم از این اقدام مجلس چنین می‌نویسد:

این اوقات در مجلس گفت‌وگوی تأسیس بانک ملی است. مردم هم باکمال میل برای شرکت حاضر بودند. این زمان مشهور شد که دولت ایران می‌خواهد استقراض جدیدی از دولتین همجوار بنماید. ملت این کار را تصویب نکردند. مجلس در این باب رأی نداد. گفتند دولت در افتتاح بانک ملی همراهی و مساعدت نماید. پس از آنکه بانک مفتوح شد دولت هر قدر پول می‌خواهد بانک ملی خواهد داد. مجلس برای حفظ حقوق سلطنتی و ملی این استقراض را تصویب نکرد. عموم اهالی حتی مخدرات محترمه به صدا آمدند که ما حاضریم از مال خود مجاناً به دولت داده که از اجانب استقراض نشود.

۸. روزنامه جل‌المتمین، سال اول، ش ۱۷۲، چهارشنبه ۲۰ شوال ۱۳۲۵، ص ۱.

۹. برای نمونه بنگرید به: موسی نجفی. اندیشه سیاسی و تاریخ نهضت بیدارگرایانه حاج آقا نورالله اصفهانی. بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۶۹. صص ۲۵۵-۲۵۴.

۱۰. برای نمونه بنگرید به: احمد کسروی. تاریخ مشروطه ایران. تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۰. چاپ پنجم. ص ۱۸۲.

۱۱. همان. صص ۱۷۷-۱۸۲.

لهذا وکلای مجلس چنین صلاح دیدند که بانکی موسوم به بانک ملی تأسیس شود. هر کسی به قدر قوه، وجهی به عنوان شرکت و سرمایه در بانک بگذارد و سهام دریافت دارد. مراتب افتتاح و تأسیس بانک مذکور را به وسیله صدراعظم به عرض اعلی حضرت رسانیدند. اجازه فرمودند که بانک تأسیس گردد.

لهذا برحسب امر شاهنشاهی جمعی از وزراء، اعیان، اشراف، تجار و بزرگان درصدد تشکیل و تأسیس بانک ملی برآمدند. سرمایه این بانک را قبلاً سی کرویر تومان معین کرده‌اند که بعد از جمع‌آوری سی کرویر تومان و افتتاح بانک ملی در آن وقت سرمایه بانک به یکصد کرویر تومان بالغ خواهد شد. مؤسسین از پنج هزار تومان و ده هزار تومان الی پنجاه هزار تومان برای سرمایه اولیه داده‌اند و غیرتمندان اسلامی که در ممالک خارجه هستند اکثر حاضر شده‌اند که برای ترقی وطن عزیزشان سرمایه به قدر قوه در بانک بگذارند و سهام خریداری نمایند. از ولایات داخله هم از اکثر جاها کمکی در این سرمایه بانک کرده‌اند. چون تا زمانی که قوانین این بانک نوشته شود و امتیاز رسمی از دولت صادر گردد، مدتی لازم است. حالیه هم از طرف دولت مبلغ عمده‌ای پول برای اصلاحات خواسته‌اند. بنابر بیانات مذکور، ملت همت مخصوص عاجلی باید در رفع احتیاج دولت از استقراض خارجه بنمایند.

از طرف افراد ملت تقاضا شد که محل دادن وجوهات معین بشود که آنها بپردازند لهذا اعلانی دیگر قریب به مضمون ذیل انتشار یافت.

اعلان

هر یک از ابنای وطن عزیز مایل هستند که نام نیک در صفحه روزگار باقی گذارند در ادارات مقرر ذیل وجه سرمایه اشتراکی خود را تحویل و قبض موقتی که به مهر و امضای صاحب اداره چاپ شده بگیرند. بعد از اینکه سهام بانک حاضر شد، قبوضات موقتی را به بانک داده ورقه سهام دریافت دارند. امتیاز این بانک از طرف دولت مرحمت خواهد شد به شرایط مقرر که در اساسنامه مندرج و اعلان خواهد شد. اداراتی که وجوهات تحویل و قبض دریافت می‌شود: حجره حاجی محمد اسماعیل تبریزی، حجره حاج باقر صراف تبریزی، حجره ارباب جمشید تاجر پارسی و حجره برادران طومانیانس.^{۱۲}

۱۲. هاشم محیط‌مافی. مقدمات مشروطیت. به کوشش مجید تفرشی و جواد جان‌فدا. تهران، انتشارات فردوسی،

ارباب جمشید بهمن نماینده دوره اول زرتشتیان در مجلس [۶۷۷۸-۱ع]

همزمان با این اقدامات، مجلس شورای ملی طرحهایی جهت اخذ وام از سرمایه‌بانک ملی برای مصارف دولتی آماده کرد و با تنظیم قرارنامه‌ای دربارهٔ چگونگی و شرایط این وام اظهارنظرهایی ارائه شد.^{۱۳} در تنظیم نظامنامه بانک ملی و چگونگی تأسیس و اداره آن بالاخص تجار نقش درجه اولی داشتند. این گروه به مقتضای شغل و حرفه تجاری - صرافی خود بیش از سایر نمایندگان مجلس از مسائل بانکداری آگاهی داشتند.^{۱۴} مجلس شورای ملی پس از مدتها مذاکره و گفت‌وگو اعلانی عمومی که در ۱۳

۱۳. مرکز اسناد مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، سند ۲۹۲۷۹-ق.

۱۴. منصوره اتحادیه. پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت (دوره اول و دوم مجلس شورای ملی). تهران، نشر

ذی‌قعدة ۱۳۲۴ به شرح زیر صادر کرد به دلایل نمایندگان برای اجتناب از استقراض خارجی و طرح تأسیس بانک ملی اشاره نموده و از مردم خواست تا در تأسیس و پا گرفتن این بانک مشارکت جدی داشته باشند:

اعلان تأسیس بانک ملی

امروز که دوره ترقی و سعادت به طرف ایران روی نهاده اول قدمی است که به استقبال آن با جان و مال اهالی برداشته‌اند و در تهیه و تدارک این امر محترم از بذل جان و مال مضایقه ندارند و برای انتظام این نیت مقدس اولیای دولت محتاج بودند و گفت‌وگویی با دولتین یعنی بین انگلیس و روس نموده بودند که به قدر لزوم کارگشایی نمایند از طرف ذیشرف بندگان اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی ارواح العالمین فداه مسئله راجوع و اخطار به مجلس شورای ملی نموده‌اند. اهل مجلس محض پاس حقوق شاهانه و حفظ شئون ملی و ملاحظات خیرخواهانه دولت و ملت قرض از خارجه را تصویب نمودند. عموم اهالی غیرتمند وطن‌پرست که خدای ناصر و حافظشان باد حتی مخدرات محترمه در مجالس و مساجد و معابر به صدا درآمدند که این وجه را ولو اینکه مجاناً باشد و بلاعوض خودمان حاضریم که به دولت داده و از خارجه استقراض نشود.

علیهذا اعضاء مجلس شورای ملی چنین صلاح دانسته که بانکی موسوم به بانک ملی تأسیس شود که عموم اهالی ایران در آن شرکت داشته باشند هر کس به قدر قوه و قدرت و وطن‌پرستی خود وجهی به عنوان سرمایه شرکتی در این بانک بگذارد و قبض و سهام دریافت دارد که بانک با این سرمایه داد و ستد نماید حالاً و مآلاً رفع حوادث و حوائج دولت و ملت را بنماید.

مراتب توسط حضرت مستطاب اجل اشرف آقای صدراعظم مدظله‌العالی به عرض خاکپای مهر اعتلای مقدس شاهانه ارواحناه فداه رسید. تأسیس این بانک را امر اجازه فرموده‌اند، لهذا جمعی از وزراء عظام و رجال محترم و تجار با یکدیگر همراهی و اتحاد نموده و تشکیل این بانک را درصدد برآمدند و فعلاً سرمایه این بانک را در مبلغ سی کرور تومان معین نموده‌اند که بعدها لدی‌الاقضاء به یکصد کرور تومان بالغ خواهد شد. تعداد مؤسس این بانک یکصد نفر است و این یکصد نفر هر کدام از پنج هزار تا پنجاه هزار تومان وجه سرمایه تأسیس داده و

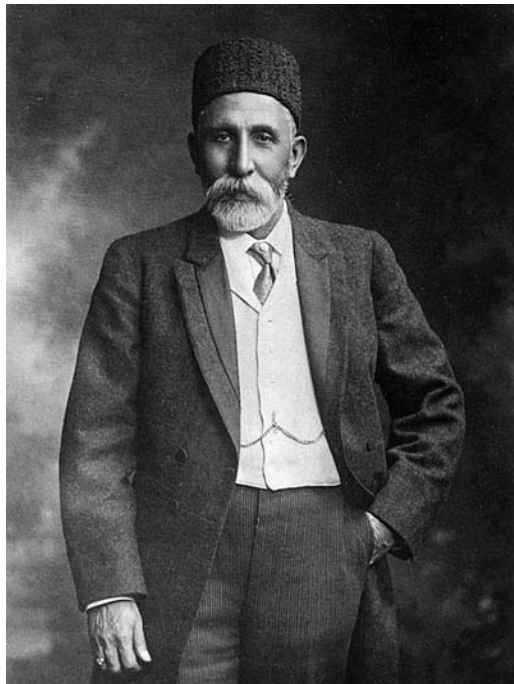

اجتماع جمعی از نمایندگان دوره اول مجلس شورای ملی در محوطه مجلس [۳۸۱۴-۱۴]

خواهند داد ولی عموم اهالی غیرتمند از تمام ممالک محروسه مجاز و مختار است که در این بانک ملی به قدر قوه خود از ۵ تومان الی هر میزانی که بخواهد وجه داده شرکت نماید قبض و اسهام دریافت داشته و خیر دنیا و آخرتی را برای خود تحصیل نماید. چون تا موقع نوشتن صحیحه و شرایط مدتی لازم است که از روی بصیرت و صحت اعتبار موافق ترتیبات بانکهای ملل متمدنه ترتیبات اساسی بانک فراهم شود و مبلغی عمده فعلاً بر حسب ضرورت و لزوم برای مخارج فوق العاده دولتی که تأخیر و تعویق آن ممکن نیست لازم است عموم اهالی وطن دوست عجله در راه انداختن وجه و رفع احتیاج دولت از استقراض از خارجه داشتند و خواهش نمودند اعلانی نوشته شود و چندین محل برای وجوهات معین شود لهذا این اعلان انتشار داده شد که هر یک از ابناء وطن عزیز که مایل هستند در این بنای مقدس شریک و نام نیک خود را در صحنه روزگار باقی و ثابت بگذارند در ادارات مقرر ذیل وجه اشتراکی خود را برده و تحویل بدهند قبض موقتی که طبع شده با امضاء و مهر اداره بگیرند و همان طور که در قبوضات چاپ شده نوشته شده پس از آنکه اسهام بانک

حاضر شود این قبوض موقتی را به بانک ملی رد نموده و رقه سهام دریافت خواهند داشت.^{۱۵}

در همان زمان نمایندگان مجلس شورای ملی نظامنامه‌ای ۱۲ ماده‌ای برای بانک ملی تدوین و تنظیم کرده و در ذیحجه ۱۳۲۴ مفاد آن را به تأیید محمدعلی شاه رسانیدند. نظامنامه بانک ملی در موارد متعدد محدودکننده حوزه فعالیت بانکهای شاهنشاهی و استقراضی در ایران بود و گو اینکه آشکارا حقوق انحصاری آنان را که طی امتیازنامه مربوطه به آن بانکها واگذار شده بود تهدید نمی‌کرد اما بسیاری از فعالیتهایی را که در حیطه‌های مختلف اقتصادی، تجاری آنان واقع شده بود آسیب‌پذیر می‌ساخت. از جمله حقوقی که

محمد معین‌التجار بوشهری [۶۷۱-ع]

طی این نظامنامه به بانک ملی در مورد جمع‌آوری و ارسال عایدات دولتی از ایالات به مرکز، معاملات زراعی و رهن املاک، خرید بروات تجاری، اعطای قرضه به افراد حقیقی، احداث راه‌آهن و راه شوسه در تمام نقاط ایران، حق استخراج معادن، تجارت و واردات نقره برای ضربخانه و اعطای وامهای دولتی^{۱۶} داده شده بود آشکارا حوزه فعالیت تجاری - اقتصادی بانکهای استقراضی و شاهنشاهی را محدود کرده و چه بسا از کنترل آنان خارج می‌ساخت. در نظامنامه بانک ملی چنین آمده بود:

۱۵. تاریخچه سی ساله بانک ملی ایران. تهران، انتشارات بانک ملی ایران، ۱۳۷۷. صص ۷۶-۷۵.
۱۶. مجلس شورای ملی برای تهیه پول مورد نیاز دولت از طریق بانک ملی قرارنامه و شروطی نیز تنظیم کرد (برای کسب اطلاعات بیشتر در این باره بنگرید به: مرکز اسناد مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، سند ۲۹۲۷۹-ق و سند ۲۹۲۸-ق).

... فصل اول - بانک ملی از شرکت عامه تبعه ایران تشکیل و ایجاد می‌شود که هرکس به تفاوت وجهی در بانک گذارده اسهام از بانک بگیرد.

فصل دوم - جمع عایداتی دیوانی از هر قبیل در تهران و سایر بلاد باید تحویل بانک ملی شود و تمام مخارج دولت را از هر قبیل این بانک به حواله وزیر مالیه خواهد پرداخت.

فصل سوم - بانک ملی می‌تواند معاملات زراعی و رهن املاک را به قانون شرع مطاع کند. همچنین خرید و فروش بروات تجارتی داخله و خارجه و قرض و استقراض را به تراضی طرفین دایر نماید.

فصل چهارم - مطابق قرارداد جداگانه‌ای که مرتب خواهد شد حق امتیاز بلیط رایج (بانک نوت) در تمام ممالک محروسه بعد از انقضای مدت امتیاز بانک شاهنشاهی یا انفساخ حق امتیاز آن به موجب قرارنامه بالانحصار مخصوص بانک ملی خواهد بود.

فصل پنجم - بانک ملی حق دارد در تمام نقاط ایران احداث راههای آهن مطابق قراری که بعد مرتب خواهد شد نماید و همان‌طور می‌تواند راههای شوسه را به استثنای آنچه امتیازش سابقاً به دیگران داده شده به موجب قراری که مرتب خواهد شد احداث نماید و اگر دیگری برای کشیدن راه آهن و شوسه حاضر گردد بانک ملی به تساوی حق تقدم خواهد داشت.

فصل ششم - بانک ملی می‌تواند در اراضی موات و املاک دولتی انکشاف و استخراج معدن بنماید و از منابع و عواید آن بعد از وضع کلیه مخارج صدی ده به دولت علیه عاید دارد و سایر شروط به موجب قرارداد جداگانه است که بین دولت و بانک ملی منعقد خواهد شد. هرگاه معادن طلا و نقره و جواهرات این بانک انکشاف و استخراج نماید حق دولت از منافع آن به موجب قرارداد جداگانه خواهد بود.

فصل هفتم - دولت علیه امتیاز غواصی در خلیج فارس و استخراج مروارید را به بانک ملی ایران واگذار می‌فرماید صدی ده از منافع حاصله حق دولت خواهد بود.

فصل هشتم - در مواقعی که برای مسکوک رایجه نقره جهت ضربخانه دولتی لازم شود این بانک با آوردن نقره و فروش به ضربخانه حق تقدم خواهد داشت با تساوی شروط.

فصل نهم - از آنجا که معاملات خزانه دولت راجع به این بانک است و در آتیه بلیط بانک هم به توسط این بانک منتشر خواهد شد لهذا دولت علیه ایران حق مأمور کردن دو نفر مفتش برای این بانک خواهد داشت که در تمام امور این بانک تفتیش و

رسیدگی نماید. مفتش مذکور هر وقت مقتضی بدانند می‌توانند انجمن اداره و انجمن عمومی شرکاء را اخبار و احضار نمایند و در مشاورت آنها خود حاضر شده و داخل مذاکرات بشوند و نیز هر زمان می‌توانند رسیدگی به دفاتر و محاسبات و معاملات بانک نمایند.

فصل دهم - فروش و انتقال امتیازات مندرجه در این فرمان به تبعه یا شرکت خارجه از هر قبیل که باشد قویاً ممنوع و کان لم یکن خواهد بود و هکذا فروش و انتقال اسهام این بانک به تبعه خارجه ممنوع و از درجه اعتبار ساقط است و اگر به وراثت یا تبدیل تابعیت باشد باید در مدت یک سال به تبعه داخله فروخته شود و اگر صاحب این‌گونه سهام در فروش آنها مسامحه نماید انجمن عمومی شرکاء باید در موقع اجلاس سالیانه سهم او را از شرکت نقد نموده و وجه اسهام او را امانتاً در بانک نگاهدارد تا صاحبش بیاید و بگیرد.

فصل یازدهم - در موردی که برای دولت علیه تنخواهی به طور استراض لازم باشد این بانک به اندازه یک خمس سرمایه خود را به موجب قرارنامه جداگانه به دولت قرض خواهد داد.

فصل دوازدهم - مدت امتیاز این بانک یکصد و ده سال است پس از انقضای مدت، بانک ملی حق دارد با شرایط مقتضیه وقت تجدید امتیاز نماید.^{۱۷}

با تمام این احوال و به‌رغم پیشرفتهایی که در ابتدای امر در روند تأسیس و بالاخص مشارکت عمومی برای سرمایه‌گذاری نقدی در بانک ملی بروز کرد به تدریج و به دلایل عدیده داخلی و خارجی ادامه کار با مشکلات جدی روبه‌رو شد. در واقع کم‌کم این احساس عمومی به وجود آمد که پولهایی که به نام اعانه و یا خرید اوراق مشارکت به مؤسسين و دست‌اندرکاران جهت گشایش بانک ملی تسلیم می‌شود بدون اینکه به پیشرفت کار بانک کمکی بکند، در راههای ناصواب به مصرف رسیده و به هدر می‌رود. روزنامه ندای وطن در مطلبی تحت عنوان «اعتراض یکی از بزرگان» به این امر چنین اشاره می‌کند:

... اول آنکه در تمام ایران هشتاد کرور تومان پول نقد پیدا نمی‌شود، شما چگونه متوقع هستید چیزی که نیست پیدا شود. ثانی اینکه این وجه را یا کمتر یا بیشتر بنده و امثال بنده با هزار جان‌کندن و حق و ناحق تحصیل کرده‌ایم که خودمان و

۱۷. مرکز اسناد مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، سند ۱۴۹۹۲-ق و سند ۱۴۹۹۳-ق.